

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Том 101, 2008

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE D'HISTOIRE
Tome 101, 2008

ИВАН СНЕГАРОВ – ЖИЗНЕН ПЪТ И ИСТОРИОПИСНО ТВОРЧЕСТВО

ДИМИТЪР ХРИСТОВ

Dimiter Hristov. IVAN SNEGAROV – LIFE AND HISTORICAL WORKS

The legacy of the most prominent Bulgarian Church historian, Ivan Snegarov (1882–1971) has not been an object of an extensive and detailed analysis until recently. The article *Ivan Snegarov – Life and Historical Work* is an attempt to fulfill this lack and presents a brief outline of the author's PhD dissertation with the same title. The article is divided onto three parts: the first one (entitled *Life*) is a biography of Snegarov, the second (*The Various Periods of the Bulgarian History in Ivan Snegarov's Works*) – analysis of his major historical works, and the third (*Into the Constructive Laboratory of the Historian Ivan Snegarov*) – synthesis of the most essential trends and ideas in Snegarov's writings.

The biography part begins with the problem about Snegarov's date of birth. The necessary arguments are provided to prove that Ivan Snegarov was born in 1882, and not, as it has commonly been stated, in 1883. The research follows the different ages of Snegarov's life, trying to highlight the factors which formed the scholar, his specific interests and his fields of work. Among the most important factors were his birthplace – the city of Ohrid, the raised spirit of romantic nationalism during his childhood and youth (1882–1900), the years of study in the Istanbul Bulgarian Seminary (1900–1906) and in the Kiev Theological Academy (1908–1912), etc. The tumultuous era of intensively changing political and social life (1912–1925) led Snegarov through various occupations but also through a lot of trials as a journalist, a teacher and an unsuccessful social reformer. Eventually, at an age above 40 he started realization of his academic potential in an appropriate way. Although beginning his academic career relatively late, Snegarov was fortunate to pursue it long enough. His appointment as a professor of Church History in the Theology Faculty of the Sofia University lasted for 30 years (1926–1956). The biography also researches how the political change in 1944 and the next years affected the status and work

of the aged professor. The account of Snegarov's last years (1956–1971) is focused mainly on his constant struggle for recognition of his late studies.

The analytical part proceeds on the various historical periods as they were treated in Snegarov's voluminous work. Problems of the history before mid-9th c. were relatively peripheral for the scholar in general and he treated them without making notable contributions to historiography. Medieval (mid-9th – 14th c.) and Late Medieval (15th – 18th c.) periods were objects of far more successful and comprehensive studies. The most influential of them, the two-volume *History of the Ohrid Archbishopric* (vol.1, 1924; vol.2, 1931) still remains as a source of reference for the historians. This massive work, often regarded as Snegarov's *opus magnum*, outweighs the other no less important writings of the scholar. Studies on history of the Bulgarian national revival (18th – late 19th c.) and the early years of modern Bulgaria (1878–1912) form the other bulk of especially valuable contributions of Snegarov. The largest and most lasting impact in this field of study are his publications of primary sources about 17th – late 19th c. The period after 1912 is another relatively peripheral area of Snegarov's scholarly interests, and the value of his historical writings about contemporary problems is partly undermined by his usage of a rather journalistic approach.

The synthesis part of the article deals with different aspects of the bulk of Snegarov's historical work. It is constructed by a number of separate paragraphs, namely: *Typology of studies*, *Studied time*, *Studied space*, *Studied spheres of life*, *Leading ideas in studies*, *Working methods*, *Historiographic trend and school*. The last paragraph is entitled *Philosophy of history*, and is focused on the implicitly underlying philosophy in Snegarov's historical writings. It abstracts the scholar's reflections on categories such as Beginning of history, Course of history, Motive power of history, and finally, Purpose of history. As a conclusion there is an evaluation of Ivan Snegarov's legacy and its importance to the Bulgarian historiography.

Интересен въпрос, който възниква при споменаване името на Иван Снегаров, е откъде идва неговата фамилия. В днешния български език дума „снегар“ не съществува. Отваряме речника на Найден Геров и четем: „Снегар – Птица някаква“¹. Добре, но все пак, каква по-точно птица?

По парадоксален начин този неопределен отговор илюстрира добре степента, в която са познати жизненият път и делото на Иван Снегаров (1882–1971). Мнозина знаят, че той е някакъв учен – обикновено се споменава, че е църковен историк, че е писал за Охридската архиепископия. По-възрастните историци и богослови го помнят добре, неговото име се появява в спомени за времето преди 1971 г., годината на неговата смърт. В отделни справочни издания Снегаров е представен с кратка статия и понякога библиография. По повод различни годишнини, приживе и посмъртно, за учения излизат няколко статии, които уплътняват представата за него.

Ако се вземе за критерий количеството публикувани произведения, определено ще трябва да поставим Снегаров сред най-плодовитите автори в българската историческа наука. Разбира се, това все още не значи оценка за качество, но пак поставя въпрос – при толкова обемно творчество, каква е неговата значимост в родната историопис? Настоящата статия е опит

---

¹ Геров, Н. Речник на българския език. Т. 5. Р–Я. Фототипно изд. С., 1978, с. 215.

да се отговори на този въпрос, като се очертае пътят на човека и учения Иван Снегаров. Разбира се, при ограниченото място тук е възможно да се засегнат, и то бегло, само първостепенните трудове на историка. По тази причина направеният разбор на Снегаровото творчество е избирателен, а не изчерпателен.

I. ЖИЗНЕН ПЪТ

Иван Иванов Снегаров е роден в Охрид на 30 септември 1882 г. След календарната промяна от 1916 г. той отбелязва рождената си дата на 13 октомври по нов стил². Докато за деня и месеца на раждането му няма разногласие, по-трудно е да се определи годината. Кръщелното свидетелство на Снегаров не е запазено в личния му архив, но в една по-късна автобиография, от 1961 г., се говори за него. Документът е издаден от Охридската митрополия през 1895 г. (т.е. доста след самото раждане) и за рождена година там е посочена 1882 г. „по устно сведение“³. Това „устно сведение“ най-вероятно е дадено от майка му. Най-ранният запазен документ – свидетелство от 1898 г. за завършено Охридско трикласно училище – сочи година на раждане 1882 г.⁴ В запазените документи, които сам Снегаров е писал по различни поводи, за година на раждане са посочвани 1882 (най-много пъти), 1883 и 1884⁵. Вероятно по данни от самия Снегаров в двата Алманаха на Софийския университет – от 1928 г. и от 1939 г., е посочена година на раждане 1883 г.⁶

Най-сигурното известие за рождената дата на Снегаров се открива в едно писмо на майка му – Диаманда Иванова-Снегарова, до него от 13 февруари 1911 г., когато тя разсъждава защо синът ѝ е така угрижен и затормозен (запазени правопис и пунктуация на оригинала, с отвесна черта са разделени слетите в оригинала думи): „и ти синко си|роден на 30 септемврия рано во четворток и 1982 яс имам писано уще тога ко[га] се|роди и яс не|знам що|си ваков що ми пишиш“⁷. В посочената 1982 г. цифрата „9“ е очевидно погрешна, но грешката е неволна и освен нея няма основания за повече съмнения. По Юлианския календар, който тогава се използва повсеместно от православно-то население, датата 30 септември се пада в четвъртък именно през 1882 г. В добавка става ясно, че сведението за раждането на Снегаров не е само устно, а „има писано още тогава, кога се роди“.

² Научен архив на Българската академия на науките (по-надолу НА – БАН), ф. 84, „Иван Снегаров“, а.е. 1, л. 1, 3, 4, 6, 11, 18.

³ Пак там, а.е. 1, л. 18.

⁴ Пак там, а.е. 3, л. 1.

⁵ Пак там, а.е. 1, л. 3, 4, 6, 11,18; а.е. 3, л. 1; а.е. 16, л. 1; а.е. 17, л. 1.

⁶ Алманах на Софийския университет. С., 1928, с. 68; 2. изд. С., 1939, с. 548.

⁷ НА – БАН, ф. 84, а.е. 356, л. 4.

Появата на версията „1883 г.“ вероятно трябва да бъде отнесена към 20-те години на ХХ в., когато за Снегаров започват по-сериозните обществени и научни изяви. Обективно погледнато, той вече не е съвсем млад и това прави по-обяснимо неговото желание да се „подмлади“. Благодарение на Алманаха на Софийския университет, издание, меродавно за цитиране, датата 30 септември/13 октомври 1883 г. започва да се тиражира и на много други места⁸.

По силата на Закона за висшето образование от 1947 г. пределната възраст за освобождаване на професори от щатна длъжност се намалява от 68 на 65 години, като отпада правото на пенсионираните да работят в Университета⁹. За да избегне пенсиониране, поне за момента, Снегаров, който тогава е декан на Богословския факултет на Софийски университет, се „подмладява“ с още една година. През юни 1948 г. комисия, назначена от Факултетния съвет, установява 1884 г. за годината на раждане на застрашения професор¹⁰.

Изследването на жизнения път разкрива един малко неочакван Снегаров, различен от застиналия образ на вече възрастен професор, какъвто го помнят днес. Перипетиите, през които минава младостта на неговата търсеца натура, са многобройни. Баща му – Йонче Снегар, беден занаятчия и самобитен книжовник, умира преди раждането на сина си¹¹. Майка му – Диаманда, простосърдечна и дълбоко вярваща жена, православна албанка, отглежда своята рождба в многолюдното си бедно семейство в Охрид¹². Израснал в смесена среда на българско, албанско и гръцко влияние, Снегаров още като дете (1895) извършва акт на национално самоопределяне, като пожелава да се махне от гръцкото начално училище и се записва в българско¹³. Изборът му означава да преживее лично, със закъснение, съответно после с особено желание да навакса, характерните процеси на Българското възраждане. Детството и юношеските години, прекарани в историческия крайезерен град, както и приповдигнатият патриотичен дух в Охридската българска прогимназия „Св. Климент“, където учи в периода 1895–1898, имат силно отражение върху покъсното творчество на Снегаров. Те формират една по същността си романтична „ядка“ в разбирането му за историята. Следват месеци на гурбет в Тулча, Румъния, и чиракуване в Охрид (1899–1900), съпътствани от желание да се доизучи на всяка цена¹⁴.

⁸ Енциклопедия България. Т. 6. С., 1988, с. 279; *Чолов, П.* Български историци, биографично-библиографски справочник. 1. изд. С., 1981, с. 353; 2. изд. С., 1999, с. 258.

⁹ *Живкова, Н.* Усмиряване на разума. С., 2006, с. 153.

¹⁰ НА – БАН, ф. 84, а.е. 1, л. 3.

¹¹ *Снегаров, Ив.* Книжовни опити на охридско наречие с гръцко писмо. – Македонски преглед, I, 1925, № 4, 67–84. Жития на народни светии, писани на охридско наречие с гръцко писмо. – Пак там, № 5–6, 23–34.

¹² НА – БАН, ф. 84, а.е. 1, л. 1; а.е. 356.

¹³ Пак там, а.е. 2, л. 3.

¹⁴ Пак там, л. 2.

Годините на учение в Цариградската семинария (1900–1906) са преломна точка в пътя му. През 1902 г. идва мистичното „посвещение в революционната тайна“, с което е приет за член на училищния кръжок на Вътрешната македонско-одринска революционна организация¹⁵. Пак тогава започват и поетичните опити в духа на възрожденската героика, патетични, но малко несръчни наистина¹⁶. Творческият път на бъдещия учен тръгва от поезията, за да се пренасочи скоро към публицистиката. И като семинарист, и после като чиновник на Българската екзархия в Цариград (1906–1908) Снегаров е под силното духовно влияние на екзарх Йосиф (1877–1915), чиято подкрепа и идейни наставления остават трайна следа в целия му по-нататъшен живот. Благодарение на Екзархията, от 1907 г. започва и работата му като публицист¹⁷, която ще бъде практически негово основно поприще чак до 1933 г., постепенно отстъпвайки на научната кариера. Пише развълнувано по важни обществени теми и използва различни псевдоними – Галичичански, Милин, Езеров.

Годините на образование в Киевската духовна академия (1908–1912) завършват изграждането на идейните начала у Снегаров. Там той възприема едно богословие, православно по име, но на практика силно повлияно от протестантски по своя корен идеи, една от които е християнският социализъм. В Киев той се насочва по-категорично към историята, там усвоява в пълнота методите и принципите на изследване, присъщи на позитивизма. В резултат, като дипломна работа (1912), се появява зародишът на капиталния му труд за Охридската архиепископия¹⁸.

Снегаров се завръща в Цариград в навечерието на Балканската война и постъпва като учител в Семинарията. Оттук за него започва лъкатушещият път на военните години (1912–1918). Бежанец в София, след това изпратен за учител в Серес, после – в Солун, отново бежанец, учител в Ямбол, публицист в София – настоящата статия би изгубила много място, за да разкаже всички перипетии¹⁹. От 1914 г. постъпва в редакцията на „Църковен вестник“, издание на което ще сътрудничи в продължение на дълги години. Най-благоприятна за научното му израстване е военната му служба като журналист в Скопие (1916–1918). Благодарение на нея той целенасочено опознава географията и историята на македонските земи.

Охридчанинът, поел пътя на публицист, преживява идеалистичните пориви на младостта си през бурна епоха – за него, както и за българското общество, през двете десетилетия в началото на ХХ в. неведнъж се редуват крайностите на силен подем и дълбоко униние. Реалност и национален идеал се сблъскват силно у Снегаров, и в резултат се появява един своеобразен

---

¹⁵ Пак там, л. 5.

¹⁶ *Галичичански*. Охридски герой (поема). – *Реформи*, № 20, 8 юни 1902, 2–3.

¹⁷ *И. С. Рождество Христово*. – *Вести (Цариград)*, XVII, № 18, 25 дек. 1907, с. 1.

¹⁸ *НА – БАН*, ф. 84, а.е. 1, л. 17.

¹⁹ Пак там, л. 1.

„прагматичен идеализъм“. Принципът за „народослужение чрез саможертва“, избран от него като съвсем млад²⁰, скоро се превръща в „народослужение чрез перото“. Приел писането за своя мисия, перото му все по-често посяга към историческата тематика, за да защитава интересите на своя народ.

Точно както за цялото общество, така и за Снегаров особено сложни стават лутанията между 1918 и 1923 г. „Можем ли да пресъздадем себе си“, пита Снегаров през 1919 г., без да поставя въпросителен знак. Въпросът е отправен повече към пресъздаването на обществото, а не толкова към пресъздаването на питания. В бурните следвоенни години той не приема нито левицата, нито десницата, и предлага „трети път“, основан на моралното обновление на България. В опит да постигне социална промяна Снегаров се хвърля активно в обществените страсти. От началото на 1919 г. той е главен редактор на новосъздаденото религиозно списание „Народен страж“, което му дава възможност да разгърне свободно своите идеи. През пролетта на същата година прави несполучлив опит да създаде, заедно с Евтим Спространов, християнско-социална партия. По-късно идеята се трансформира в Християнска обществена организация (1919–1921), която безуспешно обмисля как да „християнизира народната душа“. На Втория църковно-народен събор (1921–1922) публицистът-богослов се хвърля в злополучен опит да реформира църковното устройство, навличайки си основателни упреци за отклонения от православния дух.

Не по-щастливи се оказват стремежите му да заиграе роля в легалното македонско движение. Амбициите му го вкарват в редовете на опозицията – т.нар. Временна комисия (1920–1921), скоро преименувала се на Македонска федеративна емигрантска организация (1921–1923). Федералистите, на чийто орган „Автономна Македония“ Снегаров е редактор, се стремят да докажат себе си като идейна алтернатива. Аргументацията им обаче е необедителна, а и отсрещната страна е по-силна. Под натиск от страна на нелегалната Вътрешна македонска революционна организация, вкл. с цената на убийства, легалното федералистко движение е прекратено в началото на 1923 г., а публицистът от Охрид окончателно се оттегля от активна политическа дейност.

В крайна сметка лутанията свършват и поетът, публицистът, общественикът отстъпват място на доцента, професора, академика. След дълга борба за намиране на средства, през 1924 г. излиза първият том на „История на Охридската архиепископия“ и веднага предизвиква огромно внимание. Снегаров се превръща в учен бавно – от първите опити през 1907 г. до първия всепризнат научен успех през 1924 г. минава много време. Не след дълго, през април 1926 г., той е назначен за извънреден доцент по църковна история в младия все още Богословски факултет (открит през 1923 г.) на Софийския университет. Снегаров напуска работата си като гимназиален учител,

---

²⁰ Пак там, а.е. 2, л. 4.

която съвместява с другите си ангажименти от 1919 до 1926 г. и постъпва в Университета. Академичната му кариера започва по обичайните критерии късно, но пък има щастието да е продължителна – до 1956 г. Лекционните курсове, които води през тези тридесет години, са три: История на Християнската църква (древна и средновековна); История на Българската църква; История на съвременните православни и славянски църкви²¹. За този период четирикратно заема деканския пост. През 1933 г. става професор и дописен член на Българската академия на науките (БАН). От 1943 г. вече е академик. През тези години излизат най-значимите му произведения: студията за св. Климент Охридски (1927), историческият очерк за град Охрид (1928), изследванията върху междуцърковните отношения след схизмата от 1872 г. (1929)²², вторият том на „История на Охридската архиепископия“ (1932), публикацията на поредицата търновски църковни кондики (1933–1943), монографиите за Солун (1937) и Скопие (1938–1939), учебникът „Кратка история на съвременните православни църкви“ (в 3 тома, 1944–1948).

Историята, която младият Снегаров-Милин иска да учи, за да се изяви на общественото поприще, се оказва често пъти нещо противоположно – убежище от вихъра на обществените борби. Убежище, но не задълго – до следващия обществен ангажимент, който историкът ще поеме. Живненият и научният му път откриват своята пътека по средата между тихия кабинет и широката трибуна. През 1935 г. ученият става един от ръководителите на Македонския научен институт, впоследствие е и редактор на неговия орган – „Македонски преглед“ (1939–1943). Активната му позиция по македонския въпрос ще бъде най-голямото изпитание за него след 9 септември 1944 г.

Когато през лятото на 1944 г. Снегаров констатира, че е навлязъл вече в беловласата възраст, той не може да знае, че това ще се окаже най-дългата част от неговия живот. Всичко онова, което е градил, ще бъде поставено на изпитание, и то неведнъж. Човекът, който през 1919 г., е писал статии като „Безсилието на социализма да преустрои света“, на свой собствен гръб ще трябва да провери дали е вярно написаното. В периода 1945–1948 г. той се опитва да се нагоди към новите реалности по македонския въпрос, като пише в компромисен дух и се надява да остане верен на себе си. Отстъпките и очакванията му са напразни – „Нова Македония“ не задържа приятелско отношение към България. Все пак професорът избягва особено тежката съдба на някои свои колеги от поколението на „старите учени“. Взел урок от младостта и задълбочен в академична работа, Снегаров става „достатъчно предпазлив, за да избягва политическите разговори“, както констатира Министерството на

---

²¹ Алманах на Софийския университет (1888–1938). С., 1939, с. 548.

²² *Снегаров, Ив.* Руски опити за предотвратяване и вдигане на схизмата. – Македонски преглед, 1929, V, № 1, 1–44; № 2, 1–32; Отношенията между Българската църква и другите православни църкви след провъзгласяване на схизмата. – Църковен архив (приложение на „Църковен вестник“), № 3–5 (1926–28 г.). С., 1929. 172+2 с.

вътрешните работи през 1946 г. През тези години ученият се включва активно в реформирането на БАН. Под негово ръководство Комисията за издаване на изворите за българската история се превръща в Институт за българска история. Снегаров става неговият пръв ръководител от създаването му през май 1947 г. Големият партийнополитически интерес към работата на Института довежда до замяната на безпартийния академик с комуниста Димитър Косев в началото на 1950 г., но Снегаров продължава да заема там отговорна позиция. В периода 1948–1955 г. участва в поредица дискусии, целящи преосмислянето на задачите на българската историческа наука и поставянето ѝ на марксистка основа. Старият академик не става марксист, но неизбежно прави отделни компромиси в своята научна позиция. От 1951 г. е назначен на директор на друг новосъздаден орган в сферата на БАН – Архивният институт, където работи до пенсионирането си в края на 1959 г.

Властващата атеистична идеология довежда и до други промени и в науката – богословието е отстранено от университетските специалности. От 1950 г. Богословският факултет е преобразуван в Духовна академия, подчинена на Св. Синод, като преподавателите запазват своите постове. Краят на 40-те и началото на 50-те години на ХХ в. са време на преориентация на Снегаров от църковно-историческа проблематика към светска история, по-удобна в момента. Работата в БАН също го привлича все повече спрямо преподаването в Духовната академия. От 1956 г. е пенсиониран от Катедрата по църковна история. От същата година здравето му забележимо започва се влошава. Доколкото състоянието му позволява, продължава да посещава научни форуми и през следващите години. Пише и публикува свои работи до самата си смърт.

През 60-те години на ХХ в. Снегаров все по-често получава почетното внимание на своите по-млади колеги. Отправените към него благодарности са най-вече за личния му пример като учен и патриот. Случаите на внимание сигурно са доставяли радост за стария човек, но едва ли са могли да уравновесят мъчителното чувство в очакване на края, с което се отличават някои от последните му писма. Тревогите, болестите и изнемощяването на организма в крайна сметка си казват думата. След дълго и мъчително заболяване Иван Снегаров умира на 1 март 1971 г. на 88-годишна възраст.

II. ПЕРИОДИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ИВАН СНЕГАРОВ

§ 1. Проблеми на античната и късноантична история. Историята, която вълнува истински Иван Снегаров, започва със славянското заселване на Балканите, тогава, когато се оформя първообразът на днешната етническа картина. Античността – време с по-различен етнически състав на полуострова, се разглежда като епоха-прелюдия на същинската история.

Народи и държави в тази прелюдия са поставени приблизително в същите взаимни отношения, в които са народите и държавите в Средновековието и в Новото време. Верен на интереса към миналото на своя роден край, Снегаров обръща, макар и спорадично, внимание на древните илири²³. Дардани, дасарети и други, съгласно дадения модел, са обрисувани като храбри и упорити борци срещу чужди завоеватели, срещу могъщи империи. Дори когато са покорени, те демонстрират своята самобитност и жизненост, например: илирийците се съпротивляват срещу „поримчването“ и не желаят да приемат латинския език; илирийците овладяват ключовите позиции в римската армия, а оттам често добиват и императорска титла. Има забележителен паралел между този начин на разказване на историята и начина, по който Снегаров говори за храбрата и упоритата борба на балканските славянски народи, особено на българите срещу Византийската и Османската империя, неотстъпното опазване на българския бит и съзнание срещу заплахата от погърчване, потурчване, сърбизиране.

По проблема за приемствеността между Античност и Средновековие ученият стои на страната на скептиците. В неговите работи, главно тези, които се отнасят до македонските земи, историята между средата на VI и средата на IX в. наподобява антракт, в който актьорите от прелюдията слизат от сцената и на тяхно място се качват участниците в същинската пиеса. Старото местно население, според Снегаров, има три възможни участии – едни бягат към непристъпните планини на Албания, други загиват, трети се претопяват в славянското море. Историкът обаче не къса всички нишки на приемственост между двете епохи. Основното, което ги свързва, е Християнската църква. Важен момент от неговите изследвания е, че при целия обрат на историческата сцена Църквата оцелява и след известен период на криза отново се връща по старите си средища, за да проповядва.

В научните си публикации Снегаров отделя относително малко място на ранната история на Църквата на Балканите (I–IV в.). Като преподавател и автор на учебници покрива този период с въпроси около фактите – имена на мъченици и епископи, сведения за епископски средища в балканските провинции на Римската империя²⁴.

Малко повече внимание Снегаров отделя на следващия период – времето на откритото развитие на Църквата след първата четвърт на IV в., белязано най-силно от триадологичните и христологичните спорове. Погледът му се движи върху същите фактологични въпроси, които определят интереса му и

---

²³ *Снегаров, Ив.* Град Охрид. Исторически очерк. Отделен отпечатък от Македонски преглед, IV, С., 1928; *същият*. Скопската епархия. Исторически очерк и възражения върху съчинението на професор Р. Груич „Скопска митрополија“ (Скопие 1935), Ч. I. – ГСУ, Богословски факултет, 15, 1938, 1–132; Ч. II. – ГСУ, 16, 1939, 1–184.

²⁴ *Снегаров, Ив.* История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767 г.). С., 1932. XI+ 615 с.

към предишния период – имена на епископи, седалища на епископи, ранга на отделните епископии, разпространение на християнството сред нови групи от хора. Фактор за това разпространение е, както и преди, успешната проповед, насочена едновременно към привличане на нови вярващи и към неутрализиране на еретическите учения. Като нов активен елемент се явява държавната власт, която способства за увеличаването на християните в не по-малка степен от църковното слово. В представата на Снегаров за този период сякаш изчезва примерът на предишните високонравствени християнски общини. Тази оценка не държи сметка за възхода на монашеството по същото време и се дължи на един светски начин на възприемане на Църквата, в който на монасите се гледа със скрито пренебрежение. Това, което интересува Снегаров, е развитието на Църквата във външен план – като институция със съответната йерархия и строеж, и нейните, политически по характера си, отношения с държавните власти.

Проблемът „Първа Юстиниана“ заема важно място в трудовете на Иван Снегаров. Още отначало охридчанинът подема темата по начин, който си остава характерен за творчеството му – той пише повече за това, което Първа Юстиниана не е, и по-малко за това, което е. На въпроса за местонахождението на града изследователят отначало отговаря, че Първа Юстиниана не е Охрид, а по-късно доказва, че не е и Скопие. Под съмнение са поставени и останалите локализации. С критика на приемствеността между Първа Юстиниана и Охрид Снегаров се заема още през 1911–1912 г. в дипломната си работа в Киевската духовна академия. По-нататък допълва работата си и в началото на 1919 г. публикува резултата в първата си монография „Охридската патриаршия“²⁵.

§ 2. Проблеми на средновековната история. Иван Снегаров е известен за широкия кръг читатели преди всичко с „История на Охридската архиепископия“ (Т. 1, 1924; Т. 2, 1932), ако не и единствено с нея²⁶. В собствената си преподавателска работа професорът по българска църковна история изисква от студентите най-вече да познават тази монография. В анализите на българската историческа наука двутомното изследване засенчва всички останали трудове на своя автор, независимо от големия им брой, и често пъти добрите им качества. Главното за Снегаров, което той се стреми да отстоява и с двутомната си монография, и с цяла редица свои по-малки трудове, и особено с преподавателската си дейност, е ценността на Охридската архиепископия за българската история именно като българска църковна институция. Тази стойност често е подценявана от други родни историци, мислещи за историята

---

²⁵ Снегаров, *Ив.* Охридската патриаршия (Нейният произход, граници и епархии). С., 1919. 78 с. Библиотека „Балкански въпроси“ № 11.

²⁶ Снегаров, *Ив.* История на Охридската архиепископия. Т. 1 (От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците). С., 1924. 347+19 с.; История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2...

изключително през призмата на държавното развитие – Църквата в този план е интересна, доколкото има отношение към царството. А Второто българско царство, все по-отдалечаващо се от Охрид, не дава особени поводи за връзка с тамошната Архиепископия, векове наред носеща името „Всебългарска“. За да докаже, че последното не е изпразнена от съдържание титла, историкът охридчанин понякога дава неубедителни или пресилени интерпретации; не всяка от неговите тези има подкрепата на изворите, но в крайна сметка успява да привърже трайно историята на Охридската архиепископия към българската средновековна история.

Впечатляват детайлното проучване на изворите, фактологичните приноси. Важна новост, която в изследванията на предишните учени отсъства, са главите за вътрешното състояние на църковния живот и духовната култура, създавана в Архиепископията. Главата за манастирите в рамките на диоцеза е оценена от следващите изследователи като изключително полезна. Независимо от отделни недостатъци, академичната тежест на труда (в съвкупността от двата му тома) и до днес е въвн от спорове. Приблизително осем десетилетия след излизането си, капиталният труд на Снегаров все още не слиза от подръчните рафтове в библиотеките на специалистите.

В своята монография Снегаров стои пред дилемата как да оцени Охридската архиепископия – дали като преобладаващо българска духовна институция или като многонационална. Неговите лични симпатии, формирани в края на XIX – началото на XX в. в атмосферата на националното мислене, са насочени към хомогенния модел – национална държава и национална Църква. При такива предпочитания логично е Архиепископията да се оцени като българска, защото преобладаваща част от нейното паство са българи. Интересно е обаче използването и на друга възможна интерпретация – че Охридската архиепископия изразява многонационалното битие на земите, в които е разположена.

Моделът на Охридската архиепископия, който скицира ученият, е идеализиран, вътрешните етнически противоречия се отбягват при описанието. На второ място, моделът на Охридската църква не е същински наднационален, той държи твърде голяма сметка на народността и по същина е модел за съжителство на повече народности в една духовна институция. Той дори не е Христо-центричен, какъвто би трябвало да бъде за една Църква, а Охридо-центричен. Още една отличителна черта е противопоставянето му на примера на Цариградската патриаршия. Цариградският образец служи за национално господство и поглъщане, Охридският (разбира се, в интерпретацията на един охридчанин) – точно обратното. Накрая, моделът, създаден от Снегаров, се отличава и с пренос на модерните национални отношения върху миналото – в идеализираната картина на взаимоотношаващи се и равноценни народи отсъстват сърбите и гърците. Докато очертава своята интерпретация на Охридската архиепископия, Снегаров постепенно се плъзга към темата

за автономна Македония. Написаното като встъпление към втория том на монографията отговаря на поддържания между двете световни войни лозунг за автономна или дори независима Македония. Автономизмът обаче е мнима кауза за почти цялата македонска емиграция в София, в това число и за Снегаров. Поради това дилемата за оценката на Охридската архиепископия отново се завръща и в крайна сметка Охридската архиепископия е окачествена като Българска църква и законна предшественица на Екзархията. При това се добавя и определението „народна“ – в духа на възрожденската терминология по църковния въпрос.

§ 3. Проблеми на ранните векове на османското владичество (XV – средата на XVIII в.) Между двете световни войни, установил се в София и окончателно избрал пътя на учен, Снегаров се обръща по различни поводи към темата за османското владичество на Балканите. Като църковен историк той следи преди всичко развитието на православните народи и техните духовни институции. В този план османското владичество представлява, най-общо казано, фон, на който се развиват събитията. Този фон не е светъл, но и не е обрисуван само с мрачни тонове. Ученият не спестява отрицателните страни на господстващия над християните мюсюлмански елемент, но отчита и търпимостта, която проявява османската власт спрямо Православната църква. Освен това, като автор, силно ангажиран с македонския въпрос, Снегаров се вълнува повече от антагонизмите на своето настояще, и то именно с приоритет на родния си край. Затова в работата си като историк той е по-загрижен за българо-гръцките и българо-сръбските противоречия, пренесени върху миналото, а османотурският фактор често е оставен встрани. Към султаните отношението е негативно, преди всичко защото те са предполагаеми съюзници на Цариградската патриаршия в нейните елинизаторски стремежи, разбира се, по свои корисни съображения. Но дори в тази схематична и доста типична представа главният антагонист на българите са гърците, по-точно фанариотите, доколкото те представляват заплаха за националното чувство.

След Втората световна война, като ръководител на Историческия институт при БАН, ученият способства за разгръщането на българската османистика. През 50-те години на XX в. той вече сам се впуска в тази област²⁷. Това е времето, в което протича неговата преориентация от църковна към светска тематика на изследванията. В политически план времето отговаря на засилено противопоставяне между България и нейните южни съседки Гърция и Турция, разположени по „фронтната“ линия на двата идеологически блока. При новата конфигурация на балканските отношения, с която се съобразяват и българските историци, остротата на македонския въпрос е притъпена и на

---

²⁷ *Снегаров, Ив.* По въпроса за спахии-немюсюлмани. – ИПр, XI, 1955, № 6, 83–86; Турското владичество – пречка за културното развитие на българския народ и другите балкански народи. БАН, Институт за българска история. С., 1958. 239 с.

преден план в историческите текстове се проектират други проблеми, между които положението на българския народ под османска власт.

Книгата на Снегаров „Турското владичество – пречка за културното развитие на българския народ и другите балкански народи“ (1958) има дълго и изразително заглавие – читателят е наясно с основната мисъл още от корицата на книгата. Историкът подбира многобройни факти в подкрепа на своето становище и ги систематизира в различни категории, за да защити посланието си – във всички области на живота османското владичество е имало силен отрицателен ефект върху подвластните му балкански народи. В този труд главното етническо противопоставяне вече е между турците и всички останали на Балканите, вместо по-сложната картина в предишните работи. Има и други значителни изменения. Ако в „История на Охридската архиепископия-патриаршия“ изследователят говори за търпимостта на османската власт към Православната църква, двадесет години по-късно, в „Турското владичество...“, той навлиза повече в детайлите на тази търпимост. Целта му вече е да покаже нейния относителен, непълен и нестабилен характер.

Несъмнено могат да се изразят несъгласия с учения за тенденциозно представяне на проблематиката, за твърде крайни примери и оценки. Сред изброените от него отрицателни явления има такива, които не са присъщи само за Османската империя, например разбитите пътища или лошата хигиена в големите градове. Към подобни неточности го водят понякога и самите извори, като например предварително заредените с пренебрежение записки на някои западни пътешественици. Изобщо Снегаров взема западноевропейския модел на „културно развитие“ като необходим и нормален, и оценява балканските народи според него. Книгата на Снегаров отговаря на един етап от развитието на изследванията в областта, когато османотурските извори са сравнително по-малко публикувани и въведени в научно обращение. Но монографията „Турското владичество...“, независимо от слабостите си, има и силни страни – тя сочи отрицателните примери на историята, които настоящето би трябвало да избягва.

§ 4. Проблеми на възрожденската история. Измежду всички научни заглавия в библиографията на Снегаров един конкретен вид се откроява особено силно. Това са публикациите на извори, а сред тях най-голям брой са документите за възрожденската история. Количеството им е толкова солидно, че забележимо увеличава общия обем и тежест на цялата продукция на учения. Друг е въпросът за тяхното качество и полезност – някои от изданията още за времето си са с доста слабости. Снегаровите издания на извори, независимо от недостатъците им, все пак са истински капитал за българската историческа наука. Издадените извори за историята на Възраждането могат да се групират по произхода си като църковни кондики (сред тях най-важни са трите кондики на Търновската митрополия и тези на Пловдивската и Пелагонийската (Битолската), други документи от църковен произход, документи на и за

видни възрожденци (сред които йеромонах Неофит Рилски, Райно Попович, Васил Априлов, Кузман Шапкарев)²⁸, други извори с разнообразен характер. По съдържание могат да се класифицират като извори за църковната история, извори за Българското възраждане в Македония, извори за възрожденската просвета и култура, други.

Автентична гледна точка на Снегаров за движещите фактори на Ранното възраждане се съдържа във встъпителната му лекция „Унищожението на Охридската архиепископия и влиянието на елинизма в България“ (1926)²⁹. Постановката на автора е, че съществуването на Охридската архиепископия представлява преграда пред фанариотския натиск за елинизирание на българите, започнал в края на XVII в. Няколко десетилетия в Охридската църква се води борба между архиереите от автохтонната и от фенерската партия, като втората в крайна сметка взема връх. Това съответно води до унищожаването на Архиепископията през 1767 г. и широко отваряне на вратите за асимилаторските стремежи на Фенер. Но борбата на охридските автохтонисти не е без значение. Съгласно интерпретацията на учения, Отец Паисий е повлиян от духа на тази борба и става мост между Охридската архиепископия и по-късните възрожденски стремежи. Настъплението на елинизма, според историка, е страшна историческа заплаха за българската самобитност, но, независимо от всичко, обречена на неуспех. Факторите, възпиращи елинизма, са стопанското замогване на българите, нарастващото политическо и културно влияние на Русия и най-вече силното въздействие върху българите на идеите на XIX в., векът на национализма. Снегаров се опитва да представи закриването на Архиепископията като събитие с несъмнено голям ефект за всички българи, вкл. в епархии, където тя от векове няма власт. Българската църковно-национална борба, започнала през 30-те години на XIX в., се води в името на възстановяване на Охридската архиепископия и Търновската патриаршия. Ученият от крайезерния град непрекъснато се стреми да подчертае мястото на охридската кауза във възрожденските стремежи, като в известна степен я преекспонира.

Въпросът за националното обособяване на българите, намерил видим израз в борбата за учредяване на самостоятелна Църква, според Снегаров, представлява най-същественото проявление на възрожденската епоха. Ефектът от предприетата борба върху българското общество е обект на постоянно възхищение от страна на историка. Като автор на публицистика и научнопопулярни статии той чертае идеализиран облик на възрожденската епоха и особено на нейната сърцевина – движението за решаване на църковния въпрос. Тази идеа-

---

²⁸ Вж.: *Снегаров, Ив.* Принос към биографията на Неофит Рилски (Гръцки писма до него). БАН, Архивен институт. С., 1951. 480 с.; Принос към биографията на Райно Попович. БАН, Архивен институт. С., 1959. 265 с.

²⁹ *Снегаров, Ив.* Унищожението на Охридската архиепископия и влиянието на елинизма в България. – Македонски преглед, II, 1926, № 3, 65–110.

лизирана картина се запазва, макар не толкова рязко изказана, и в научните му трудове; неин обект са предполагаемото единомислие, единодействие, възвишени обществени стремежи и демократизъм на църковно-народното дело. Снегаров се концентрира главно върху два аспекта – национално и обществено значение на църковните борби. В ранг на еталон за бъдещите епохи са издигнати постигнатите резултати – национално осъзната и сплотена българска общност и самостоятелна Българска екзархия като нейна всеобхватна институция, не само духовна, но и обществено-политическа. Функцията на Българското възраждане като епоха-модел, съгласно философията на историята у учения, е, че създава националната църква – Екзархията, необходима като предшественик на националната държава. Същинското духовно значение на въпроса е сравнително малко засегнато – за Снегаров е важно, че е запазено Православието, въпреки по-удобното за някои дейци отклонение от него. За съжаление, при цялата си подготовка и висок интерес към темата, авторитетният български църковен историк не написва голяма „История на църковно-националната борба през Възраждането“.

Чувството за загуба на родния край след 1918 г. по особен начин усилва желанието на охридските преселници в София да имат история на града си. Надеждите на голямата и динамична общност са отправени към Снегаров, който с „История на Охридската архиепископия“ вече е доказал способностите си, а и сам иска да напише цялостен очерк за историята на родното си място. Очеркът „Град Охрид“ (1928) започва от Античността и стига до съвременното, но вниманието на историка определено е фокусирано върху израстването на националното чувство сред охридските българи през Възраждането. За него възрожденската епоха в Охрид продължава до 1912 г., като особено динамични са последните десетилетия на XIX в. Началото на XX в. изглежда вече като преддверие на ново време, но за нещастие надеждите на охридчани за това ново време не се оправдават³⁰.

Замисълът на Снегаров да проучва Българското възраждане в Македония узрява напълно през военновременните години, прекарани в Скопие (1916–1918). Богатата на събития история на града и областта вълнува журналиста на военна служба и в своите материали той се насочва към по-задълбочено историческо проучване. Събраните от ефрейтора материали и впечатления се превръщат в крайна сметка в солидно научно произведение – „Скопската епархия“ (1938–1939). Сърцевината на изследването е възрожденската епоха в града. По времето, когато ефрейтор Снегаров пряко проучва миналото на Скопие, сръбските теории за историята на града изглеждат толкова бити, колкото и армията им. Военният успех се обръща, но професорът богослов няма намерение да предава Скопие в тази война на национални научни школи, която продължава и след като оръдията замлъкват.

---

³⁰ Снегаров, Ив. Град Охрид. Исторически очерк. Отд. отпечатък. С., 1928. 114 с.

Почти цялата монография на Снегаров „Солун в българската духовна култура“ (1937) представлява щателно, документално базирано изследване на живота на българите в града от началото на XIX в. до 1884 г. Трудът се стреми да отрази мястото на Солун като „столица“ на Македония и заедно с него – мястото на българите в този многообразен град. Постепенното демографско засилване на българската колония води до закрепването на националното ѝ самочувствие. Снегаров полага усилия да изложи в пълни детайли включването на солунските българи в църковно-националната борба, наченките на учебното дело и растежа на новобългарската култура.

При пътуванията си през Първата световна война Снегаров набелязва и други по-малки средища на Българското национално възраждане в Македония като Куманово и Струмица. През Втората световна война, сега вече в числото на специално командированите академици, Снегаров се ориентира към Битоля и нейното ключово историческото значение във възрожденската епоха³¹. За нещастие, тези насоки за проучване не са развити докрай в големи научни трудове. Част от причините са субективни – мащабът на едно цялостно проучване на Възраждането в македонските земи се оказва твърде голям за силите на учения, свикнал с детайлна разработка на изворите и фактите, и той навярно отрано се отказва от амбицията за пълно проучване на темата. Частните изследвания върху отделни средища също представляват солидно предизвикателство, което е все по-трудно за него с напредването на годините и твърде разклатеното му здраве. Другата страна са обратите на сложния възел от проблеми, наречен „македонски въпрос“ – силното желание на Снегаров да се занимава с възрожденското минало на своя роден край никога не изчезва, но условията за това невинаги са благоприятни.

§ 5. Проблеми на Новата и Най-новата история. Повечето проучвания на Снегаров в областта на Новата българска история се отнасят до историята на Българската екзархия и положението на българите в Македония до Балканските войни (1912–1913). По такъв начин те представляват тематично цяло с изследванията върху възрожденската проблематика.

В краткия обобщаващ очерк „Българската екзархия“ (1969), един от последните трудове на Снегаров, има интересна глава „Еволюция или революция“, която засяга идеологията на църковната борба и нейното продължение – екзархийското дело в Македония и Одринско³². Екзарх Йосиф, като идеолог и деец на националното обединение, е в центъра на авторското внимание. Снегаров планомерно доказва правотата на еволюционната политическа платформа, застъпвана от българския първоиерарх. „Еволюция или революция“ е изненадващ текст заради времето на написването

---

³¹ Снегаров, *Ив.* Гръцки кодекси на Пелагонийската митрополия. (Принос към историята на Пелагонийската епархия). – ГСУ, Богословски факултет, 25, 1948, 1–59.

³² Снегаров, *Ив.* Българската екзархия. Произход, същност и значение. (Очерк.) С., 1969, 15–18.

му – във време, когато на революционната идеология по общо задължение се гледа като на „добрата“ идеология, Снегаров излиза с апология на един еволюционен възглед.

Проблемите на съвременната българска история (от днешна гледна точка на термина) не са най-силната страна на историка Иван Снегаров. Едната причина е, че обстановката в обществото и академичния свят в годините на социализма поставя пред него твърде много условия, към които му е трудно да се нагоди, и той се чувства по-удобно в историческа проблематика, отдалечена от бурното настояще. Другата е, че в моментите, когато се заема с най-нова история, у него се задейства рефлексът на публициста и това видоизменя подхода му към материала. През всичките години той остава по-силен като учен в по-ранната проблематика, тази от Средновековието до Възраждането. Така в крайна сметка богатството на извори и личните впечатления от съвременната история не осигуряват задължителен успех – актуалното време не е по-лесно за изследване от миналото.

III. В ТВОРЧЕСКАТА ЛАБОРАТОРИЯ НА ИСТОРИКА ИВАН СНЕГАРОВ

§ 1. Типология на творчеството. В обширното творчество на Иван Снегаров могат да се открият различни по тип произведения – художествени (поезия и проза), публицистични (статии и речи) и научни (статии, студии и монографии). Научните му произведения се подразделят на богословски, философски (психология, етика и социология) и исторически (история и сродни дисциплини – изворознание и архивистика). Сред историческите му работи има научнопопулярни и строго научни. Обхватът на настоящата статия се ограничава до историописното творчество на Снегаров. Произведенията, които излизат извън това изрично условие – художествени, публицистични или принадлежащи по предмет на други науки, макар и да са интересни сами по себе си, се налага да бъдат пропуснати в името на целенасоченото историографско изследване.

§ 2. Изследвано време. Прегледът на отделните исторически периоди в общото творчество на учения показва сравнително периферното място на въпросите до средата на IX в. Основната част от научните приноси на Снегаров се отнася към средновековната българската история след Покръстването, ранните векове на османското владичество и възрожденската епоха. Сравнително по-малко в общия обем, но все пак значимо, е присъствието на проблемите на родната история от 1878 до 1912 г. Времето след 1912 г. стои в периферията на научното дело на охридчанина. Особеност на неговото творчество е, че като цяло то се съсредоточава не върху определена епоха, а върху определен обект – църковната история. Дори когато излиза извън църковноисторическата материя, ученият не се чувства ограничен от конкретна времева рамка.

§ 3. Изследвано пространство. Пространственият обхват на историческите интереси у Снегаров може да се илюстрира добре с няколко концентрични кръга, по които се разширяват изследванията му през годините. В центъра на Снегаровата работа като историк стои неговият роден град Охрид. Това важи с особена сила за по-ранните години (1912–1932), когато ученият се формира и търси подходящо поприще за научна изява.

Като втори, по-широк концентричен кръг в научното дело на Снегаров се очертава историческата съдба на Македония. Той е ангажиран с македонския въпрос от съвсем млад като публицист и обществен деец и тази силна обвързаност е водеща в неговия избор да се занимава с история. Стойностни научни произведения за миналото на македонските земи охридчанинът публикува през 20-те и 30-те години на XX в. Идеологическите и политическите перипетии на македонския въпрос след 1944 г. затрудняват учения да постави темата „Македония“ по дотогавашния начин, но и до края на живота си Снегаров с усърдие се труди за доказване на българския характер на тези земи.

В третия концентричен кръг на научни интереси стои историята на България. Снегаров винаги разбира България като по-широкия кръг, в който се вмести и кръгът „Македония“, и лежащият вътре в тях център – Охрид. Македонските земи никога не се третират като българска периферия. В научното дело на Снегаров е ясно заявен стремежът да се докаже централното място на Македония в българската съдба. След 1944 г. ученият вече е в по-голяма степен на общобългарска вълна. Македонската тематика, постоянно важна за него, не стои постоянно в подходящи условия за разработка и отстъпва водещото си място в продукцията на историка.

В най-външния пространствен кръг на Снегаровото творчество стоят въпросите на общата история. За него това са преди всичко проблемите на историята на отделните поместни църкви и взаимовръзките между българската история и историята на околния свят. Ученият има подробна представа за общата история, но рядко се впуска надалече в нейното проучване. Вниманието му стига главно до граничното пространство на взаимодействията между българския кръг и по-широкия кръг на околните земи – балкански, славянски и православни.

Прегледът на пространството в тематичните интереси на учения показва, че творчеството му през годините, най-общо казано, се разширява по условните кръгове Охрид – Македония – България – външен свят, но непрестанно присъства една центростремителна сила към местата и темите, от които е тръгнал и чувства като свои. За него точно приляга характеристиката „историк на родното, историк на своето пространство“.

§ 4. Изследвани сфери на жизнена дейност. Иван Снегаров си е спечелил име основно на историк на Църквата. Тази оценка не се нуждае от промяна – главният дял от неговото научно наследство обхваща именно *историческото проучване на Православната църква*, преди всичко Българска-

та, в по-малка степен другите поместни църкви. Религиозната семейна среда, образованието в Цариградската семинария и Киевската духовна академия, продължителната работа в църковни печатни органи, тесните контакти с духовници – всичко това предпоставя съпричастността на Снегаров с нуждите и задачите на Българската православна църква, съответно и с нейната история. Особено определящ фактор е изборът му за преподавател по църковна история в новосъздадения Богословски факултет и работата му там в продължение на три десетилетия (1926–1956). И все пак Снегаров си остава светски човек по своята лична и научна нагласа. Затова неговата интерпретация на църковната история е в подчертана близост със светската история. След напускането на Духовната академия през 1956 г. в творчеството му намалява делът на църковната история. Лицата и събитията, които Снегаров разглежда в последните си години, по правило имат някакво отношение към Църквата, но както темите, така и интерпретацията принадлежат в по-голяма степен на гражданската история.

Политическата история у Снегаров е засегната по разнообразни начини – държавна политика, църковна политика, дипломация, революционно движение в Македония. Преобладават изследванията, в които политическата история е сплетена с църковната. У Снегаров има стремеж да одухотвори политическата история. За разлика от много учени, които волно или неволно пропускат църковните фактори в историческите събития, той винаги ги подчертава като положителни, духовнообогатяващи. Като недостатък обаче има и противоположната тенденция: политизиране на духовната история. Последната често се свежда до очертаване на политически връзки и решения.

Историята на културата е обемисто представена в работата на Снегаров. За него има две изключително обширни области на културно-историческото изследване – книжовността и *просветното дело*. Снегаров изследва книжовната продукция по българските земи в широк времеви обхват – от Кирило-Методиевата епоха в средата на IX в. до църковните кондики, достигащи последните десетилетия на XIX в., а понякога и първите години на XX в. Създаването на славянска писменост и разпространението на християнското знание на славянски език е епохално събитие от ранга на Покръстването, сплетено с него по време и значение, съдбовно за оцеляването на българската народност и култура пред опасността от елинизма. За Снегаров героят на това дело е преди всичко св. Климент Охридски. Съществен принос представлява студията „Българският първоучител св. Климент Охридски“ (1927)³³, една от най-пълноценните работи, писани по темата въобще, а след нея се нареждат доста статии. Изследването на книжовното и просветното дело на българския първоучител е подкрепено от по-малки по

---

³³ Снегаров, *Ив.* Българският първоучител Св. Климент Охридски. – ГСУ, Богословски факултет, 4, 1927.

обем работи и за други дейци и писмени паметници от тази епоха. Историкът внимателно проучва и културното развитие в българските земи през следващите векове (XI–XV в.) до окончателното падане на България под османска власт. Книжовната продукция – както славянска, така и на гръцки език през ранните векове на османското владичество, е също добре позната на Снегаров; на нейна база той строи голяма част от изследването на Охридската архиепископия от XV в. до 1767 г. Възрожденската книжовност в българските земи, и особено в Македония, е сред специалните интереси на учения. В творчеството си той засяга повече ранната възрожденска литература, намираща се в по-близка връзка с Църквата.

Темата за книжовното дело е неразделна от темата за просветата. Посочените по-горе съчинения и научни дирения на Снегаров засягат в много случаи и двете области. Здраво сплетени са книгата и учението в писаното от него за славянските първоучители и за техния продължител св. Климент, почетен от охридчанина като родоначалник на българската просвета. Възрожденското учебно дело е обхванато от Снегаров чрез авторски текстове и посредством обнародване на извори. В творчеството му могат да бъдат открити и по-малки по обем приноси към *историята на науката*. Науките, на чието развитие изследователят се спира, са историческата, филологическата и богословската. Прегледи и оценки за миналото, настоящето и бъдещите задачи на историческата наука Снегаров прави в официални изказвания неведнъж от 1948 г. нататък, почти до смъртта си. Сред многото мисли по теоретични проблеми на историята като наука, устно изказани в срещи и дискусии, сравнително малко са публикувани, като две изказвания са оформени и отпечатани във вид на статии – „По периодизацията на българската история“ и „По въпроса за класите и класовите отношения през Възраждането“. Като директор на Архивния институт Снегаров има възможност да допринесе и с публикуване на извори за историята на българската наука от етапа след Освобождението. Развитието на *архивното дело* по необходимост се оказва също в изследователския обхват на Снегаров. Миналото, текущите въпроси и перспективите на архивистиката в България, в частност на Архивния институт при БАН, директорът на Института разглежда в няколко статии. *Богословието*, академичната специалност на Снегаров, е сравнително малко изследвано от учения в системен исторически план, при това с видими недостатъци.

§ 5. Водещи идеи в изследванията. Определящата тема в Снегаровото научно дело е *темата за нацията*. Още през 1907 г. 25-годишният Снегаров дава, макар и недообработен, теоретичен вид на своите разбирания за нацията и до края на живота си не изменя съществено възгледите си по въпроса³⁴. За него националното чувство е естествено присъщо на индивида, националното съзнание е основата на всяка обществена дейност, а нацията е реален колективен организъм със свой живот и потребности. Оттогава насет-

³⁴ НА – БАН, ф. 84, а.е. 44.

не, независимо от разнообразието на конкретните теми, Снегаров най-често дискутира националноисторически въпроси.

Екзарх Йосиф, наставник на Снегаров в неговата младост, сочи Православието и славянството като двете основни опори на българската национална идея. Ученикът остава верен на това разбиране в своя научен път. *Православието* за Снегаров е преди всичко национална, а не богословска категория – за него то има отношение към народността, не толкова към Бога. Като присъщо вероизповедание на българите, Православието не подлежи на посегателства. В творчеството на учения е съвършено ясно изразена мисълта, че отстъпление от Православието е равнозначно на разпокъсване на българския народ, и следователно духовно зло.

Снегаров има известен националистичен уклон в представата за Православието. Неговата „Кратка история на съвременните православни църкви“ е сборник независими един от друг исторически очерци за отделни църкви. Разбирането за националното и регионалното разнообразие на православния свят е категорично подчертано, докато общият, съборният църковно-исторически процес не може да бъде уловен без труд от страна на читателя.

Епохалното значение на княз-Борисовото дело (= Православие), съчетано с Кирило-Методиевото и свети-Климентовото дело (= *славянство и книжовност*), е осветлявано от учения многократно. За него това е действителното начало на родната история и отправна точка на изследванията му. Снегаров разглежда Православието като спасение на народа от езичеството, а славянската книжнина и просвета – като спасение от елинизма. Цялата по-нататъшна българска история, интерпретирана от историка, е пронизана от примери за отстояване на славянския характер срещу атаките на гърци и други инопородни елементи. Ученият е особено остър критик на гръцкото влияние, преминало през различни исторически образи – византинизъм, фанариотство и великогръцки шовинизъм. Възраждането, в Снегаровото схващане за българската история, е време на „проявяване на снимката“ – славянското съзнание на българите се очертава във все по-силен контраст с елинското у гърците.

Ученият избягва да теоретизира ролята на славяните в историята. Той не е привърженик на расови и народопсихологични обяснения и не търси никакви особени расови черти у славяните. Славянската идея го интересува преди всичко в рамките на православните земи. За Снегаров в „славянството“ водещо е културното измерение – явление, зародило се с Кирило-Методиевото дело, вкоренило се здраво на българска, особено на македонска почва, разпространило се сред сърбите, русите, а за дълго време и сред румънците.

Рядкост са учените, които по силата на своя житейски и академичен път са така добре запознати с *балканската тема* като Снегаров, син на българин и албанка, учил в гръцко начално училище, ходил на гурбет в Румъния, прекарал младостта си в столицата на Османската империя, в пъстрия прис-

танищен град Солун, във военновременното Скопие. В своите църковноисторически дирения той постига детайлни познания за историята на балканските страни и народи. И все пак десетилетия наред у професора, познаващ поне минимално всеки един балкански език, няма усещане за обща балканска история. До Втората световна война, а дори и непосредствено след нея, остротата на националните противоречия дава своето отражение в разгорещени научни полемики с историци от съседни страни. Едва през 50-те години на XX в. у Снегаров се явяват съчинения, в които балканските народи са разгледани като подвластни на обща историческа съдба. Османската власт се явява необходимият отрицателен фактор, за да се консолидират останалите елементи в тази балканистична картина на Снегаров. Логично е, че цялостното творчество на Снегаров, с ясно заявения си български национализъм, не може да поеме силно присъстваща общобалканска идея. Но за чест на Снегаров трябва да се посочи, че той неведнъж се е старал да проучи и мостовете, а не само синорите между балканските народи.

За да се движи магнитната стрелка към точната посока, са необходими два еднакво силни полюса. Ролята на отрицателния полюс в по-голямата част от научното дело на Иван Снегаров изпълнява *византийската тема*. Откриването на Катедра по византология в Киевската духовна академия става първата възможност за студента от Охрид да се занимава със сериозна историческа наука. Византологията открива още много пъти шансове за израстването на историка. Добра роля изиграва участието му като делегат на международните конгреси на специалистите в тази дисциплина. Снегаров не се вживява в ролята на византолог, но и не възразява срещу нея, още повече че тя не го обвързва с нежелана от него тематика. По отношение на Византия като образец на многоплеменна държава той не отхвърля този модел директно. Въпросът е отнесен не само до гражданската, но и до църковната история – могат ли и как да съществуват различните народи в рамките на една Православна църква и на една държавна власт? Снегаров допуска положителен отговор, като дава за пример Охридската архиепископия, но в цялото му творчество е очебийно неговото предпочитание към национално монолитни църкви и държави. На византийския имперски модел е противопоставен моделът на българската национална държава, а спрямо исторически по-старите църкви, организирани на териториален принцип, се издига предпочитанието му към обособените по национален признак.

§ 6. Методи на работа. Основа на научната работа за Снегаров е работата с изворите. Той многократно подчертава това, даже до степен да звучи като натякване на тривиална мисъл. Неговата работа с изворите включва изобилие от дейности: изучаване на вече известните извори, издирване на нови, текст-критика на изворите (авторство, датировка, състояние на запазеност, информационно съдържание, степен на надеждност), превод, научно публикуване, използване при историописните изследвания, подготовка на

студентите да оперират с извори. *Принципът за ударението върху извора при историческото изследване* е константа в целия му научен път и като изследовател, и като преподавател.

Снегаров отчетливо спазва методическия *принцип за отделяне на изворите от изследванията*. Под изследвания разбира работи, общо казано, не по-ранни от средата на XIX в. и със съответния академичен произход и стил. В произведенията му рядко се вижда систематично отделен в началото преглед на изворите и изследванията по темата; обичайно пристъпва направо към избраната тема, а споменатите анализи са вплетени в изложението. Методите на работа с изследванията в голяма степен отговарят на методите, които използва и при изворите: разширяване на базата използвани изследвания, рецензиране на трудове, преводи, биографично-аналитични проучвания за историци, полемики върху научни работи, и основното – използване в собствените изследвания.

Работата на Снегаров както с изворите, така и с изследванията се ръководи от *принципа на идиокритицизма*, самостоятелно извършената и обоснована на собствено мнение критика. В това поле авторът не чувства ограничение да приема или отхвърля нещо извън преценката на собствения си разсъдък. Стилистично това се изразява чрез аргументация на собственото мнение, която при Снегаров понякога е много обстоятелствена, макар и невинаги достатъчно убедителна.

Принципът за изчерпателното изследване на фактите е първостепенен в професионалния подход на учения. До Втората световна война Снегаров стои в духа на разбирането, че задача № 1 на българската историческа наука е фактологичното разкриване на родното минало. Такава цел постига Снегаров с „История на Охридската архиепископия“, но с нейното осъществяване и с натрупването на преподавателски опит той открива по-голямо предизвикателство – написване история на Българската православна църква. Такава история, ако бе написана, по всяка вероятност щеше да бъде изпълнена преди всичко с многобройни конкретни факти. Начинът на работа на историка предопределя именно тази форма, а от друга страна и неуспеха на начинанието. Независимо от рядката работоспособност, ударението върху фактите изтощава силите на изследователя.

Научните работи на Снегаров носят голям потенциал за използване от други автори поради изобилието от конкретни данни и наблюдения. Лично той вижда залеза на идеята за идиокритична история на България, започнал още в 30-те години, особено осезателен след 1944 г., но не и на идеята за подробна обработка на историческите факти. В края на живота си е свидетел, без да може да участва вече, на първите стъпки по написването на многотомна история на България и ги приветства.

§ 7. Научно направление и школа. Като обобщение на множество сведения и разсъждения за работата на учения, очертава се следната оцен-

ка за неговото научно направление и школа: Снегаров е позитивист, макар и с елемент на умерена християнска критика към чистия позитивизъм. Силно влияние има един рано усвоен възглед за историята, присъщ на романтизма. Този възглед е изместен впоследствие от повърхността на изследователската работа, но остава в дълбочината на авторските позиции. Национализмът като лично убеждение на историка се оказва едновременно движещ фактор на научното му дело и отличителна идея в произведенията. Понякога той бива скрит зад подчертан фактологизъм. Марксизмът е първоначално отрицателен полюс за политическите и научните разбирания на Снегаров, но след 1944 г. ученият неизбежно се съобразява с него. В отделни случаи реакцията на историка към новата методология е научна мимикрия, в други се явяват и действително възприети елементи. Като цяло обаче влиянието на историческия материализъм над възрастния вече академик е без голяма дълбочина.

§ 8. Философия на историята. Чрез наблюдения върху творчеството на Иван Снегаров може да се очертае неговата философия на историята. Ученият по правило не обобщава въпроса в специални работи, но дори и този избор се дължи на съответна философия. Важна особеност е много по-ясното виждане за философията на българската история, отколкото философията на световната история.

Начало на всеобщата история за Иван Снегаров е проповедта на Исус Христос. Историята, която съществува преди това, е тъмна, неясна, подвластна на хаотични сили. Същинската история започва там, където е чуто Христовото учение. Това, което вълнува Снегаров, е нравственото учение на Исус Христос и примерът за праведен живот, намерил величествен завършек в страданията, понесени на Голгота. След Голгота идва *Тържеството на Правдата*, друг израз, който Снегаров обича да повтаря, като отбягва буквалното тълкуване – възхвала на Възкресението, а му придава по-скоро смисъл на триумф на правата идея в съзнанието на хората.

Двигател на историята за него е християнското учение, разгръщащо се в общественото съзнание. Разбирането на Снегаров за християнството е социализирано и моралистично. Под християнски морал се визира по-скоро един негов кантиански заместител. Чудесата и свръхестествените събития в църковната история се пропускат в работите на учения и може да се предполага прикрито непризнаване истинността на голяма част от тях. У Снегаров няма особен интерес към вътрешния духовен живот на християнина. Занимават го израженията на религията в обществените норми и процеси. Това социално християнство е допълнено със силен национален елемент. Националната идея се явява като втория двигател на историята, въпреки че втори по реда на изброяване. Заниманията на Снегаров, макар и малко, с миналото на траки и илири в предхристиянския им период е свидетелство, че етническата история е важна за него дори когато е в стихийния си етап. Националната стихия е по-мошен двигател; спрямо него християнското учение е по-скоро кормилен механизъм.

Съчетанието от движещи елементи поражда втора възлова точка в историята, второ начало. То е *началото на родната история*. В това начало се преплитат християнството, прието като официална религия за България, учредената самостойна Църква, създадената славянска книжнина и християнската проповед на собствен език. Това ново начало е овладяване на стихийната сила на славянското море и тласък за действителен напредък на българската държава.

Третата възлова точка е *началото на новата история*. Това е времето, в което се формират принципите, водещи за учения в настоящето. От гледна точка на европейската културна история, Снегаров е идеен наследник на възгледи основно от втората половина на XVIII и от XIX в. – национализъм, либерализъм, позитивизъм, християнски социализъм, кантианство. Спрямо родната история той в много отношения може да бъде наречен дете на Българското възраждане в Македония. Доколкото движещите идеи и целите на възрожденската епоха не са постигнати докрай, за учения епохата продължава, и това означава, че се преживява много по-интензивно.

Ходът на историята, според концепцията на Снегаров, е възходящ, но неравен. Общият ход на историята е прогресивен; според професора, родом от Охрид, напредъкът е вътрешно присъщо качество на историческите процеси.

Цел на историята не е дефинирана строго в историописното творчество на българския църковен историк. От всички белези, които издават неговото отношение, може да се извлече представата за общество на свършена реализация на националния идеал в съчетание с идеала за християнски социализъм. Целта на историята той обикновено нарича поради някакви свои богословски аргументи „Царство Божие на земята“, но на практика го вижда по-скоро като република и определено като човешко дело. Достигането до този обществен идеал е постепенно, с човешки усилия, като на първо място трябва да се реши въпросът за свободата. Под „свобода“ Снегаров разбира най-напред националната свобода, а тя добива свършенство само в националната държава. Затова, без да се пропуска въпросът за общочовешкото бъдеще, в творчеството на българския учен е заявена най-вече идеята за Целокупна България като апотеоз на историята.

* * *

От ранната си младост Иван Снегаров е убеден, че историческото познание би могло да донесе голяма полза за „народното дело“. И след близо век, преживян в бурни събития, старият вече академик не се отказва от възможността да въздейства на съвременниците си чрез силата на своята историческа наука. Успява ли да им повлияе? В това отношение Снегаров отстъпва на други български историци, но не на много. Признанието, което му оказват по-младите поколения в науката, показва, че все пак е имал определен успех.

„Нестор на българските летописци“, както наричат Снегаров, живее дълго и надживява своята „научна генерация“. Живее достатъчно дълго, за да бъде запомнен от следващото и от по-следващото поколение български учени. За мнозина от тях Иван Снегаров остава образ на една отишла си генерация, която е била достойна за пример.

Колкото до загатнатия в началото въпрос, каква по-точно птица е снегарят, отговорът се открива в речениците на други славянски езици. В някои диалекти на руския език „снегарь“ е езикова разновидност на „снегирь“, наименование на червеношийката. Така в крайна сметка снегарят се оказва добре позната птица. С настоящия текст авторът се надява, че подобен отговор можем да получим и на въпроса какъв по-точно историк е Иван Снегаров.

